

Anna Dąbrowska

ЯК БОРОТИСЯ З ВЛАСНИМ АЙХМАНОМ, АБО О НЕПОСЛУХУ

Ei-chmann, You-chmann, He-chmann, She-chmann, it-chmann¹... перелічує Мирослав Балка.

Це не буде текст про Айхмана.

Повстало достатньо багато публікацій, в яких показано фігуру Адольфа Айхмана, головного координатора та виконавця Плану Остаточного Вирішення, в двох перспективах: як уособлення демонічного зла - яким хотіла бачити його частина громадськості і як пасивний інструмент у машині тоталітарної влади - яким хотів бути побачений він сам, захищаючись перед ізраїльським судом. Важко в цьому лисому короткозорому кволі чоловіку, якому важко контролювати нервовий тик губ - як описала його Ганна Арендт² - побачити дику, фанатичну бестію. З іншого боку, слухаючи його самозахисні промови, не знайдемо засудження націонал-соціалізму; Айхман не відмовляється від системи, до якої він входив, не звинувачує колег. Він вірний і все ще слухняний. На суді, за два дні до виголошення смертного вироку, в своїх останніх словах він шкодує, незважаючи на те, що розраховував на справедливе ставлення, вважає, що суд його не зрозумів: "він ніколи не був жидоненависником, ніколи також не хотів смерті людей. Його провина полягала в тому, що він був слухняним, а послух цінується як перевага. Переваги, якими він володів, були зловживані нацистськими лідерами"³.

Здається, що послух може бути ключем до глибшого розуміння цього та інших, менш істотних конструкторів Голокосту. Деякі з них були показовими антисемітами, хоча беручи до уваги, що в 1939 році в Німеччині проживало 214 тисяч євреїв (у 1933 р. близько 520 тисяч євреїв, що становило менше одного відсотка населення країни), їх антисемітизм ґрунтувався на фантазмах, а не емпіризмі. Це не зменшує важливості їх переконань, але для того, щоб можна було їх підтримувати і активно дотримуватися, просуваючись до злочину, потрібно відчувати не тільки безкарність, але і німий послух перед власною групою.

"За словами Ейхмана, чинником, який відіграв найбільшу роль у заспокоєнні його совісті, було просто те, що він не зустрів нікого, абсолютно нікого, хто був би проти Остаточного Вирішення"⁴.

37% ПОСЛУХУ

¹ Гра значень і звуків: німецьке „ei” звучить як англійське „I” [фон. ай] = я; далі „You-” „She-”, „He-”, „It-” відповідає наступним особам: ти, вона, він, воно.

² Н. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, Kraków 2010, s. 10.

³ Н. Arendt, *Eichmann w Jerozolimie...*, *op.cit.*, s. 319.

⁴ *Ibidem*, s.152.

У 1955 році Соломон Аш провів один із найвідоміших експериментів, що досліджував вплив конформізму на поведінку людей. У фільмі, що документує частину експерименту⁵, бачимо невеликий шкільний зал. На початку ведучий пояснює, що мета дослідження є сприйняття довжини лінії. За мить учасникам покажуть картки з лініями. Їх завдання - кожного разу визначити, яка з ліній А, В, С є такої ж довжини, що й лінія Х, намальована поруч. В експерименті беруть участь шість студентів, але лише один з них насправді є піддослідним. Він сидить п'ятим у черзі відповідей, що не є без значення. Решта "студентів" - це помічники експериментатора. Їм доручено, щоб при вибраних картках вони давали помилкові відповіді. Що відбувається? На третій картці, коли кожна з осіб по черзі дає помилкову відповідь, п'ятий учень також це робить. Ситуація повторюється кілька разів. Аш стверджує, що аж 37% респондентів слідували за групою у своїх відповідях.

Група не може робити помилок. Дискомфорт, викликаний даванням іншої відповіді, може бути нестерпним. Навіть якщо, як і в експерименті Аша, немає правдивого тиску зі сторони групи - вона була випадкова і тимчасова. Самого її існування достатньо, щоб заперечувати тому, що бачиш на власні очі.

Варто додати, що коли учасники дослідження виконували завдання на самоті, давали 99% правильних відповідей.

Експеримент соціального впливу Аша викликає багато рефлексій. Здається, що два твердження є особливо важливими: по-перше, особисто люди знають, яка відповідь правильна і можуть дати її в безпечному середовищі, по-друге, - коли в групі з'являється ще одна "супротивна" особа, їм простіше дати правильну, тобто згідну з власним судженням, відповідь.

Шукаючи аналогій, дивлюсь аматорські відеозаписи, зроблені в Польщі у громадському транспорті. За останні кілька років в країні доходить до щораз більшої кількості актів агресії проти людей, що відрізняються від більшості суспільства: жертви атак мали інший, ніж білий, колір шкіри, були інакше одягнені, розмовляли іншою мовою, ніж польська. Побіжний аналіз записів таких атак свідчить про те, що якщо в автобусі одна людина реагує, ефект буває різний, але якщо zareагує більше, зазвичай можна залучити до дій інших пасажирів, а також водія, зупинити автобус, повідомити служби та затримати винуватців.

За відсутністю реакції криється не тільки страх перед власною безпекою чи мимовільна реакція. Пасивні спостерігачі паралізуються мовчазною покірністю перед сильнішими і "дульщиною"⁶ - переконанням, що соціальна норма - це не втручатися в чужі справи, ухилитися, покладатися на інших ("нехай хтось zareагує"). Послух, як показує Фредерік Грос⁷, на думку Канта, певною мірою є станом дитинності, незрілості, пов'язаною з відсутністю здатності до емансипації, залежністю мислення і нездатністю до конфлікту. Послух - це міра соціальної незрілості. Зрештою, є

---

⁵ Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=qiHdu8ISHYo&t=125s>

⁶ "Дульщина" - поняття, впроваджене до польської мови від п'єси *Моральність пані Дульської* Г.Запольської.

⁷ F. Gros, *Nieposłuszeństwo*, Warszawa 2019, s.185.

переконанням себе, що "нейтралітет - це також вибір: пасивної співучасті"⁸.

Айхман як фігура-недолюдок заспокоює нас і нашу совість. Айхман як чиновник сильно нас лякає. Він показує не тільки можливу всезагальність зла та його універсальність, але перш за все те, до чого може призвести відсутність самостійного мислення і наявності власної думки - без вагань вказує пальцем у наш бік. Балка робить те саме. You-schmann, що ти думаєш про це? Чи відмовиш дурному послуху? Будеш зрілий, тобто готовий до бунту?

231 ЛИСТІВКА НЕПОСЛУХУ

"Прокинься, Німеччино! Ми повинні звільнитися з гітлеризму".

Рішення Отто Куангля припинити бути слухняним майстром складалося з двох послідовних обставин. Перша - це лист, який повідомив про смерть сина на Східному фронті, друга - збори робітників, під час яких він раптово виголошує промову перед партійною колегією, ламає себе, свій сором і бездіяльність. Раптом він стає активним суб'єктом. Купівля матеріалів для написання та створення першої листівки видається очевидним наслідком. Ганс Фаллада використав справжні біографії, коли писав історію про Отто і Анну⁹. Насправді Куанглів звали Еліза і Отто Гампель. За два роки (1940-1942) вони написали 231 листівку, закликаючи німців протистояти Гітлеру та його правлінню. "Вони сподівалися, що листівки будуть передаватися з рук в руки і завдяки тому дійдуть до багатьох людей. На жаль, усі вони, до однієї, були негайно передані владі, тими, хто їх знайшов[...]"¹⁰. Родину Гамплів було страчено у квітні 1943 року в берлінській в'язниці Пльотцензее. Ганс Фаллада накреслюючи свою історію, дає нам також уявлення про німецьке суспільство того часу, повністю деморалізоване, пронизане доносами та кар'єризмом - настільки відмінне від пропагандистської картини, яку виспівував міністр пропаганди та громадського просвітництва Йозеф Геббельс!

Бунт Елізи Гампель перед обличчям нацистського режиму, оскільки в оригінальній версії вона є натхненницею написання листівок, створює втрату і факт, що вона не може поховати її загиблого на війні брата. Її історія дуже схожа на історію Антигони - ікони непокори. Її слова: "Я прийшла кохати, а не ненавидіти" - лунають навіть у Мартіна Лютера Кінга: "Я вірю, що останнє слово належатиме незобореній правді і безумовному коханню".

Обидва ці жіночі акти бунту відповідають умовам громадянської непокори: вони є діями непокори перед законом чи силовим наказом, протестом проти недопустимої несправедливості, а їх слова набувають форми звернення. Нарешті, вони є публічним, явним актом, наскільки на це дозволяють обставини, спрямовані на всіх

⁸ F. Gros, *Nieposłuszeństwo...*, op. cit., s. 221.

⁹ H. Fallada, *Każdy umiera w samotności*, Katowice 2011.

¹⁰ Wojciech Krzyżaniak, *Historie telewizyjne. Prywatna wojna z Hitlerem państwa Hampelów*, „Gazeta Wyborcza:

http://wyborcza.pl/alehistoria/1.121681.16110765.Historie_telewizyjne_Prywatna_wojna_z_Hitlerem_panstwa.html?disableRedirects=true [dostęp: 21.08.2019]

учасників суспільного життя, що шукають спільної платформи для діалогу, не застосовуючи насильства. Еліза та Отто Гампель також були "звичайними німцями". Так само, як Айхман.

***

Громадянська непокора - це вихід із своєї зони громадянського комфорту, свого слухняного „Ei-chmann”. Якщо ти відважишся на них, будь наготові до багатьох поразок, розчарувань, невдач, на те, що просто не вийде. Але ти збережеш себе.

Анна Домбровська

Анна Домбровська - активістка прав людини, соціальна аніматорка, директорка Люблінського Товариства Номо Faber, на факультеті політології Університету Марії Кюрі-Склодовської пише докторську працю з питань української міграції після 1989 року.